

DIÓSZEGI SZABÓ PÁL
Szélcsend két vihar között?

(John Reed tudósítása Belgrád
 lövetéséről, 1915-ben)

Belgrád – a város és a vár – XX. századi hadtörténetének fontos eleme az első világháborúban betöltött stratégiai szerepe. Kevésbé ismert, hogy a Nagy Háború során a város kétszer is gazdát cserélt: 1914 decemberében és 1915 októberében. Az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország egyesített csapatai kétszer vették birtokukba az egykori magyar Nándorféhvárt, a mai szerb fővárost.¹

Még kevésbé ismert az a tény, hogy e két vihar közti szélcsendben John Reed, az ismert amerikai újságíró és haditudósító Belgrádban tartózkodott, és tudósításában belső nézőpontból, irodalmi igénnyel mutatta be a város lakóinak két ostrom közötti életét és körülményeit. Ez a szöveg ugyanolyan fontos dokumentum a Belgrád utolsó, XX. századi ostromát kutató történész számára, mint az elsődleges források. Ahogyan John Lukacs megfogalmazza: „A történelem az emlékekben élő múlt – melynek rekonstruálása szükségszerűen hiányos és nehéz, mert az emlékekben élő múlt egyszerre kevesebb és több, mint a múlt rekonstruálása a feljegyzett maradványaiból.”² A tények és az emlékek kapcsolata viszont kölcsönös. Pierre Nora a történelmi emlékezet problematikáját vizsgálva írja: „Az emlékezet csak azokkal a tényekkel törődik, amelyek megerősítik [...] A történelem és emlékezet folyton keveredik: a történelem azt jegyzi fel, amit az emlékezet diktál ne-

ki.”³ Jelen tanulmányomban Reed haditudósításának Belgráddal kapcsolatos részleteit kívánom felidézni. E témával – tudomásom szerint – a hazai szakirodalom eddig még nem foglalkozott.

John Reed (1887–1920) életének rövid, de tartalmas harminchárom évében több volt, mint újságíró. Az Oregon állambeli Portlandben született. Egy ideig a Harvard Egyetemen tanult, majd Manhattanbe költözött, ahol már számos írása megjelent, és 1913-ra egyik sztárja lett a művészek és értelmiségiek szellemi központjának, a Greenwich Village-nek. Robert A. Rosenstone szerint fiatal, vállalkozó szellemű, kalandor, aranyifjú, egyszerre forradalmi agitátor, majd háborúellenes aktivista.⁴ Újságíró és irodalmi tehetség, a nyomtatott sajtó ünnepléte híressége, aki a Metropolitan Magazine számára írta tudósításait.

Otthonosan mozgott saját korának meghatározó eseményei között. Elsősorban külföldi haditudósító volt, és kifejezetten a forradalmak krónikásaként hívta fel magára a figyelmet.

Ezt jól mutatja az a két műve, amely általában – és nálunk is – jobban ismert. 1913-ban ment Mexikóba, ahol az éppen kirobbanó forradalomról akart tudósítani. Míg más tudósítók El Paso bárjaiban ülve szereztek ismereteiket, addig ő átszökött a határon, vonaton és vagonokban utazott, utolérte a felkelők seregét, lóháton vonulva néhány hetet a vezérükkel töltött, és részt vett a torreóni ütközetben is.⁵ Ezekből az élményekből született az *Insurgent Mexico (A felkelő Mexikó)*, magyar címén: *Viva Villa* című műve, amely az 1913-as mexikói forradalmat és vezérét, Francisco (Pancho) Villát mutatja be.⁶ Ebben az első, nagyobb munkájában már megragadhatók azok az írói jellemvonások, amelyek későbbi munkáit is jellemzik. Főleg az, hogy tényszerűsége törekszik; nem kommentálja az eseményeket. Az 1967-es magyar kiadás fülszövege is ezt emelte ki: „Műve egyszerre regény és riportkönyv, tudósításai riportok és egyben novellák.” Különös fogékonysága a helyben

1 A szerző a Délvidék Kutató Központ és a Nemzeti Művelődési Intézet (Szeged) munkatársa. Jelen tanulmány a Fejezetek a Délvidék múltjából 3. nemzetközi történettudományi és művelődéstörténeti konferencián, 2016. január 22-én, Szegeden megtartott előadás szerkesztett változata. Az 1915. évi ostrommal – az esemény centenáriuma alkalmából – több tanulmányomban eseménytörténeti, hadtörténeti szempontból foglalkoztam. Lásd: SZABÓ PÁL: *Belgrád 1915. évi osztrák–magyar, német ostroma és elfoglalása = Vajdasági Magyar Helytörténeti Egyesület, Évkönyv 5.* (szerkesztő: TOMIK Nimród), Topolya 2015, 5–16. – A továbbiakban: SZABÓ 2015. SZABÓ PÁL: „Mert szép vagy Belgrád, de szépséged most bánatos.” *Szegedi újsághírek Belgrád 1914-es birtokbavételéről és 1915. évi sikeres ostromáról. = Vajdasági Magyar Helytörténeti Egyesület, Évkönyv 6.* (szerkesztő: Besnyi Károly), Topolya 2016, 69–82. – A továbbiakban: SZABÓ 2016

2 JOHN LUKACS: *A történetírás jövője* (fordította: M. NAGY Miklós), Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012, 34.

3 PIERRE NORA: *Emlékezet és történelem között* = P. N.: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok* (szerkesztő: K. HORVÁTH Zsolt), Napvilág Kiadó, Budapest, 2009, 15., 20.

4 ROBERT ROSENSTONE: *Wars and Revolution: The reporting of John Reed. Introduction = The collected works of John Reed*, The Modern Library, New York, 1995, VII–IX. A továbbiakban: REED 1995. – Itt köszönöm meg Szilvia Szekely és Andrew Szekely (USA) baráti segítségét a kötet megszerzésében.

5 REED 1995, *Introduction*, IX.

6 Magyarul: JOHN REED: *Viva Villa*, Fáklya Könyvek, Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Budapest, 1967. (Ezt érdekes módon spanyol kiadásból fordította SOBIESKI Artúr). A továbbiakban: REED 1967.

hallott dalokra, balladákra is kiterjedt. Még a mexikói népballadákat is megemlítette, sőt, egyeseknek a szövegét is lejegyezte (ilyen például a *Francisco Villa ébresztője*). „Minden mexikói százával tudja az ilyen dalokat. Nincsenek feljegyezve, de a rögtönzött változat szájról szájra jár. Némelyik ballada gyönyörű, mások groteszkek vagy szatirikusak, akár a francia népdalok.” Máskor meg gitárral „a népi corridókat adták elő... amilyen ezer meg ezer születik a nép ajkán”.⁷

A legismertebb munkája az, amely az 1917-es oroszországi bolsevik hatalomátvételt írja le. A *Ten Days That Shook The World (Tíz nap, amely megrengette a világot)* magyarul 1957 óta olvasható.⁸ Reed a könyvhöz írott előszavában a korábbi tárgyilagosság megtartásának igénye mellett már bevallja érzelmi elfogultságát. „A küzdelemben érzelmileg nem maradtam semleges. De a nagy napok történetének elbeszélése során igyekeztem az eseményeket a lelkiismeretes tudósító szemével nézni, és csak az igazat írni.”⁹

Számomra azonban most nem ezek a szövegek, hanem a keleti fronton írt tudósításai a fontosak, amelyek *The War in Eastern Europe (A háború Kelet-Európában)* címen összegyűjtve jelentek meg, s amelyek kevésbé ismertek, és magyarul sem olvashatóak.

Reed ugyanis 1914-ben, Mexikóból visszatérve is haditudósító maradt. A Metropolitan Magazine először a Nagy Háború nyugati frontjára küldte. Azonban ezek a hónapok számára a teljes személyes és szakmai kudarcot hozták; háborúellenességét erősítették. Úgy látta, hogy a francia–német határon zajló állóháborúnak nincs értelme; nem több, mint a hideg és személytelen gépek harca. 1915-ben a keleti frontra utazott, és ez az időszak már termékenyebb volt számára. A *The War in Eastern Europe* című munkája megrázó emberi és etnikai konfliktusokat is ábrázol.

Az előszóból megtudjuk, hogy Reed a Metropolitan Magazine megbízásából, Boardman Robinson grafikkal – aki a tudósítások illusztrációit készítette – 1915 tavaszán indult el Kelet-Európába. Reed ismét rögzítette írói szempontjait. „Ebben a könyvben Robinson és én egyszerűen megpróbáltuk visszaadni az emberi létezésről alkotott benyomásainkat úgy, aho-

gyan azokat Kelet-Európa országaiban találtuk, 1915 áprilisától ugyanez év októberéig.”¹⁰

A könyv második része mutatja be a két amerikai Szerbiában eltöltött hónapjait. Belgrád irányában is délről észak felé haladt az útjuk. A *The Country of Death (A Halál országa)* című fejezet ír erről. Reed és Boardman tehát Görögország felől érkeztek, Thesszalonikiból, miközben Szerbiában már a tífuszjárvány szedte áldozatait. Ezen kívül a himlő, a skarlát, a diftéria és a nyár közeledtével a kolera is fenyegetett a folyóvizekben maradt emberi és lótetemek miatt. A tudósítók a brit hadsereg orvosi kiküldöttségéhez tartozó hadnaggyal utaztak, akinek – kissé kényelmetlenül – egy hosszú kardot is kellett viselnie, mert a hadnagy szerint „a szerbek addig nem hiszik el, hogy hivatali személy vagy, amíg nincs kardod.”¹¹ A szerb kormányzat időközben Belgrádból Niš városába menekült, ahol a tífusz szintén végigsöpört.¹² Reed és társa április 24-én még itt volt, látták, hogy a szerbek megtartották Szent György ünnepét (ez jelzi Szerbiában a tavasz közeledtét). Itt a Vöröskereszt főhadiszállásán Reed feljegyezte általános társadalmi benyomásait is. Subotić ezredes büszkén közölte vele, hogy Szerbiában mindenki paraszti származású, és büszkéek erre. „Putnik vajda, a hadsereg főparancsnoka szegény ember, az apja földműves volt... A mi Skupštinánkban, a mi parlamentünkben, nagyon sok képviselő paraszti származású, akik ott népviseletben ülnek.”¹³ A frontvonal felé közeledve Kragujevacra, a hadsereg főparancsnokságára vonattal érkeztek, miközben a szerb katonák végeérhetlen balladát énekeltek I. Péter királyukról (1903–1918) és a megelőző évi, Kolubara-folyó melletti győztes csatájukról (1914 decembere), az úgynevezett harmadik Potiorek-offenzíva visszaveréséről.¹⁴

Reed Kragujevacban találkozott a Sajtóügynökség egyik kiküldöttjével – akit a szerző csak „Johnson”-nak nevez –, és aki egykor a belgrádi egyetem összehasonlító irodalom tanszékén volt előadó. A tudósító tőle hallott a részben már megújult és a városiasodás útjára lépett Belgrádról. Mindez a könyv *Toward the Front (A Front felé)* című fejezetében kapott helyet. „Sok szerb ’értelmiségi’ szereti Belgrád városát, ahol

7 REED 1967, 38, 43–45, 47–48, 85–86.

8 John REED: *Tíz nap, amely megrengette a világot* (fordította NYILAS Vera), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983 (negyedik kiadás). A továbbiakban: REED 1983.

9 REED 1983, 10.

10 REED 1995, 272. A továbbiakban, amennyiben a fordító nevét külön nem jelzem, Reed szövegrészleteit saját fordításomban közlöm.

11 REED 1995, 304.

12 REED 1995, 317.

13 REED 1995, 320.

14 REED 1995, 325; SZABÓ 2015, 9.

ezelőtt három évvel még a parasztok vezették nyikorgó, ökör vontatta kordészekerüket végig a mély sárban, a kikövezetlen utcákon, az egyszintes házak között, mint amilyenek Nišben vannak – és ez a város most épületeket öltött magára, kikövezett utakat, Párizs és Bécs erényeit és hibáit.”¹⁵

Reed itt tudomást szerzett az 1914. évi osztrák–magyar harcokról, Belgrád egyszeri katonai kiürítéséről is. Potiorek harmadik offenzívájáról így ír: „...akkor, december csipős hidegében, az osztrákok megkezdtek a harmadik megszállást ötszázezer emberrel kétszázötvenezer ellen. Átúdulva a frontvonalon, három, nagy távolságban elkülönített ponton áttörték a szerb vonalakat, és visszaszorították a kis sereget a hegyei közé. Belgrádot hátrahagyták az ellenségnek...” A megelőző héten folytatott erős tüzérségi lövés eredményeképpen a hadműveletet (szuronyroham) – az 5. hadsereg parancsnokának, Liborius Frank gyalogsági tábornoknak a kötelékébe tartozó – fogarasi Tamássy Árpád altábornagy december 2-án hajtotta végre. Csapataival áthajózott a Száván, és reggelre elfoglalta a fontosabb stratégiai pontokat.¹⁶ Reed ezután számol be a szerb ellentámadásról, Belgrád visszaszerzéséről is.

„És akkor, az utolsó percben valami történt. Új löszerutánpótlás érkezett Szalonikiból... Mišić tábornok támadást parancsolt...” Megtudjuk, hogy Mišić a Monarchia központi seregénél áttörte a frontvonalat, és az 1. osztrák–magyar hadsereg hátrahagyta minden ellátmányát, lőszerét, fegyvereit, sebesültjeit és tífusszal fertőzött katonáit. „Egy ideig a balszárnny megpróbálta megtartani Belgrádot, de a diadalittas, rongyos szerbek szó szerint a Szávába szorították azt, és rájuk lőttek, amint a Száván átúsztak.”¹⁷ Potiorek valóban nem tudta visszaverni a szerb ellentámadást; kénytelen volt visszavonulni a Száva mögé, az egész addig elfoglalt területet kiüríteni. December 14-én pedig Frank tábornoknak nem volt más választása: feladta Belgrádot.¹⁸

Reed és társa valamikor 1915 áprilisának végén érkezett Belgrádba, méghozzá vonattal. Itt az 1914-es

lövés emléke fogadta őket: „A belgrádi vasútállomást elpusztította az ágyúzás, és az alapos munkát végző osztrák ágyú egyenként tette tönkre a közeli állomásokat is...”¹⁹ Autóval mentek a belvárosba. Úgy tűnik: a háborúra való felkészülés egyáltalán nem állt meg, bármikor várható volt újabb lövés. „Az út egy szép, termékeny völgyön keresztül kanyarodott, fehér villaépületekkel és tanyákkal, vastag és virágzó gesztenyefákba borulva. Közelebb, a városban egy hatalmas park árnyékos útjára fordultunk be, ahol nyáron Belgrád elegánsabb világa kezdi megmutatni legdivatosabb kocsijait és legújabb nő ruháit. Most az utak gazosak, a pázsitok piszkosak és ápolatlanok. Egy gránátlövedék tönkretette a nyári pavilont.” Útközben, egy tenispályán pedig francia ágyúállást is láttak. „A nagy fák alatt, egy díszes forrás szélénél, lovascsapat tartott őrseget; egy kissé távolabb, a tenispályán egy ágyúállás volt kiásva két francia ágyú számára – a löveg francia matrózokból álló legénysége pedig körben a fűben heverészve vidáman kiabált nekünk.”²⁰

A Száva felé haladtak, amikor egy becsapódó robbanás miatt meg kellett állniuk, és egy ágyúpárbajnak is szem- és fültanúi lettek. „...Hirtelen távoli, mély robbanás csapott a fülünkbe. Semmi sem hasonlít a világon a nagy ágyú kettős robbanásához és a lövedékek visító repüléséhez. Most, közelebb, bal kéz felől, további nagy ágyúk válaszoltak.” Nem is mehettek tovább, egy katonatiszt megállította őket: „Ne menjenek az úton, az úton lőnek! – kiabálta. Az angol ütegek válaszolnak!”²¹

Reed leírása fontos adalék a Belgrád alatti kisebb harcokhoz. Tudjuk, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia Zimonyban (vagyis a túlparton) lévő tüzérsége és flottabázisa, a Dunaflozilla tartotta ellenőrzés alatt a város alatti vízi forgalmat. A monitorok az Osztrák–Magyar Monarchia Dunaflozzillájának kötelékében voltak, amelynek Lucich Károly sorhajókapitány volt a parancsnoka. A folyókról elnevezett monitorok közül a Leitha (Lajta) és a Maros nevű volt a legkorábbi, őket a Körös és Szamos, illetve a Temes és a Bodrog monitorpár, majd az Enns követte, amelyek általában Zimonyban horgonyoztak.²² Ezek a folyón hajózó,

15 REED 1995, 327.

16 *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–ZS* (főszerkesztő: SZIJJ Jolán, szerkesztő: RAVASZ István), Budapest, 2000, 66–67. (POLLMANN Ferenc: *Belgrád elfoglalása*, 117. szócikk.) A továbbiakban: MEV 2000. Lásd: SZABÓ 2015, 9.; SZABÓ 2016, 71–72.

17 REED 1995, 332.

18 MEV 2000, 551. (POLLMANN Ferenc: *Potiorek-offenzívák*, 1241. szócikk); SZABÓ 2015, 9.

19 REED 1995, 334.

20 REED 1995, 334.

21 REED 1995, 334.

22 Dr. CSONKARÉTI Károly: *Császári és királyi hadihajók*, Hajja és Fiai, Debrecen 2002, 24.; CSONKARÉTI Károly–BENCZÚR László: *Haditengerészek és folyamőrök a Dunán. A Császári (és)*

alacsony oldalmagasságú, forgó lövegtornyos, két hajócsavaros, páncélozott hajók pedig heves tűzharcokat vívtak Belgrádnál a Száván és a Dunán a szerb szárazföldi tüzérséggel. Azt is tudjuk, hogy még 1914 novemberében a franciák egy tengerészüteget állítottak fel a városban, amelynek parancsnoka Picot sorhajóhadnagy volt. Belgrád decemberi osztrák–magyar megszállása, majd feladása után a szerb hadvezetőséghez angol, francia és orosz tisztek érkeztek, és jelentős új haditechnikával (folyami fényszórók, nehéztüzérség) látták el a szerbeket. Nemcsak a Duna partjába ásott csatornákat kell itt megemlíteni, hanem a torpedókilövő állások létesítését is. A légvédelmet pedig francia repülőgépek látták el.²³

Reed tudósítása egy rövid, égi tűzpárbajt is megjelenít. „Alig egy negyed óra múlva a távoli lövetés folytatódott – majd abbamaradt. Egy mély, kitartó morajlás erősödik, egy időre egyre jobban hallhatóan, betölti az eget. Hirtelen jött a súlyos és éles detonáció a fejünk fölött. Felnéztünk. Ott, meghatározhatatlan magasságban, egy csillogó repülőgép lebegett, mint egy színtelen sárkányrepülő a napon. Az alsó vezérsíkján, közös középpontban, vörös és kék kör volt ráfestve. 'Francia!' – mondta Johnson. Majd a gép lassan délkelet felé fordul; mögötte pedig, úgy tűnt, nem több mint száz yardnyi²⁴ távolságra, egy felrobbanó gránát fehér füstpamacsa »virágzott ki«. Amíg mi néztük, egy másik távoli fegyver szólt, majd egy további, és gránátok szökkentek a repülőgép után, ahogyan az elhaladt a szemünk előtt, a fák mögé.”²⁵

Úgy tudjuk: Belgrád felett komolyabb légi harc ebben az időszakban április 28-án zajlott. Akkor egy francia repülőgép intézett támadást a Monarchia Körös nevű monitorja ellen. A támadás eredménytelen volt, a bombái a vízbe hullottak. Másnap négy francia repülőgép támadta meg a zimonyi flottabázist, azonban ez az akció sem járt sikerrel. Az Enns nevű monitorhajó légvédelmi ágyúja az egyik francia gépet el is találta. E légitámadás után nem jelentek meg repülőgépek a zimonyi bázisnál.²⁶ Nagyon valószínű,

hogy John Reed leírása éppen az április 28-i akciót örökítette meg.

A következő fejezet a *Belgrade Under Austrian Guns (Belgrád osztrák ágyúzások alatt)* címet kapta. A Belgrádot ért tüzérségi pusztításokról igazán ebben a részben olvashatunk. „Füstszálakat és a gáz preselték össze a járdakövek, már fél éve nem léptek rájuk... Nehéz volt elképzelni, hogy az óriás osztrák ágyúk uralkodtak rajtunk és azt, hogy bármikor lövethetik a várost, ahogyan már számtalanszor megtették ezelőtt. Egy óriási, tizenöt lábnyi átmérőjű lyuk ásított az utca közepén. Egy gránát szétzúzta a Katonai Kollégium tetejét, belül robbant fel, kitörve mindegyik ablakot. A Háborús Hivatal nyugati fala leomlott a nehézágyúk összpontosított lövései alatt. Az olasz követség (épülete) szeplős és sebhelyes lett a repesztől, és a zászló megrongyolódva lógott a törött rúdján. Ajtó nélküli magánházak látszottak, a járdára lezuhanó mennyezetekkel – ablakkereteket lustán, ferdén hintázva, táblaüveg nélkül.”²⁷

„Végig a görbe sugárúton, amely Belgrád egyetlen fő- és kikövezett utcája, a pusztítás a lehető legborzalmasabb volt. Lövedékek zuhantak át a Királyi Palota mennyezetén, és valósággal kibeledtek. Ahogy továbbhaladtunk, egy megtépázott pávakakas (amely egykor a királyi kerteket ékesítette) visítva állt egy törött ablakban, miközben az összegyűlt katonák nevető csoportja a járdán állva alatta utánózta a hangját. Alig kerülte el bármi is azt a tűz-záport – házak, pajták, istállók, szállodák, éttermek, boltok és középületek –, és a legutóbbi ágyúzás miatt is temérdek rom keletkezett alig tíz nappal ezelőtt. Egy ötemeletes hivatali épület felső két emeletét elfújta egy 30,5 centiméter átmérőjű lövedék...”²⁸ Ez utóbbi löveg, a 30,5 centiméter űrmértékű nehézműszár félelmetes pusztítást végzett az 1915. évi októberi ostromban is. Ma is látható egy rozsdásodó, kiállított példánya a belgrádi várfal előtt (*l. melléklet*).

Bár akkor, amikor Reed a városban tartózkodott, nem volt ostrom, a tudósításban mégis arról olvashatunk, hogy Belgrádot folyamatosan lövették, ágyútűz alatt tartották 1915 áprilisában is. Ez történhetett Zimony felől, de a folyón cirkáló monitorok hajóágyúival is. „A Belgrádi Egyetem egy ásító romhalmaz lett. Az osztrákok számára ugyanis speciális célpont lett, mivel ott volt a pánszláv propaganda melegágya,

Királyi Haditengerészet Dunaflottillájától a Magyar Királyi Honvéd Folyamőrökig (1870–1945), Budapest, é. n., 65. A továbbiakban: CSONKARÉTI–BENCZÚR é. n.

23 CSONKARÉTI–BENCZÚR é. n., 66.

24 1 yard = 3 feet = 91, 44 cm.

25 REED 1995, 334, 336.

26 WULFF Olaf: *Az osztrák–magyar dunai hajóhad a világháborúban*, Madách Könyvkiadó Budapest, é. n., 50. A továbbiakban: WULFF é. n. – CSONKARÉTI–BENCZÚR é. n., 68.

27 REED 1995, 338.

28 REED 1995, 338.

1. melléklet: A 30,5 cm-es nehézmozár ma, a belgrádi várfal előtt (A szerző felvétele).

és a diákjai között alakult meg az a titkos társaság, amelynek a tagjai felelősek Ferenc Ferdinánd főherceg meggyilkolásáért.”²⁹

„Az emberek már elkezdtek éppen visszazállingózni a városba, amelyet hat hónappal ezelőtt elhagytak, az első bombázás alkalmával. Minden este, naplemente idején az utcák egyre népesebbé váltak.”³⁰ Reed – név nélkül – megemlíti egy olyan kiadót, aki a bombázás idején is minden nap megjelentette a lapját, és akiről még gúnydal is született.³¹

John Reed természetesen a belgrádi Fellegvárban, a Kalimegdanon is járt. Onnan mint egy békebeli, festői tájképet keresve, körülnézett (2. melléklet). Magával ragadta a kilátás gyönyörűsége, de ez a háborús panoráma magán viselte már az itt okozott szörnyű pusztítást, és elrejtette a halálhozó lövegeket is. „Meglátogattuk a régi ’török’ fellegvárat, amely

megkoronázza a meredek hegyfokot, a Duna és a Száva folyó találkozására fölé magasodva. Itt, ahol a szerb ütegek voltak elhelyezve, volt a legkeményebb osztrák ágyútűz, egy épület is csak alig maradt, szó szerint összeroncslódott. Az utak, a nyitott terek végig szeplősek a nagy gránátok által felszaggatott kráterekkel. A két leomlott várfal között hason kúszunk fel a hegyfok végéig azért, hogy rálássunk a folyóra. ’Ne mutassátok magatokat!’ – figyelmeztetett a kapitány, akinek a gondjaira voltunk bízva. – ’Mert valahányszor mozgó dolgot látnak a svábok; rögtön dobnak ránk mifelénk repülő gránátot.’

A szirt végéről még a zavaros Duna látványa is csodálatos. A vízárban elárasztott szigetek felszúrva a fák hegyének bojtjával a vízfelszín felett, és Magyarország széles, nagy alföldjei elmerültek a sárga horizont tengerében. Két mérföldnyire innen, a Száván túl az osztrák Zimony városa aludt a sugárzó Napfényben. Az alacsony dombon, délnyugatra vannak telepítve a láthatatlan rettenetes ágyúk... Majdnem alattunk feküdt eltört acél íveivel a nemzetközi vasúti híd, amely egykor összekötötte Konstantinápolyt Nyugat-Európával [...]. A folyón felfelé volt a félig elmerült Cigánysziget, ahol a szerb elővédek

29 REED 1995, 339.

30 REED 1995, 339.

31 „Van egy kis dalocska róla, amelyet egész Belgrád szerte énekeltek: „Egy osztrák ágyúgolyó végigszántja az eget, így szól: ’Most lerombolom Belgrádot, a Fehér Várost, de amikor meglátta, hogy R-t pusztítaná el, félrehúzza az orrát, kiáltja: Pfüj! – és arrébb vette útját.’ ”

feküdtek a lövészárkaikban, kémlelték az ellenséget a másik szigeten, a vízen át négyszáz yardnyira.”³² A Zimonyt Belgráddal összekötő vasúti hidat még 1914 júliusában robbantotta fel a szerb kormányzat, hogy megakadályozza az összeköttetést.³³

A tudósító a szirtfokon még a kapitánnyal és a kíséretében levő Johnson barátjával beszélgetett, akik elmondták neki a legfrissebb hadieseményeket. „A kapitány néhány fekete pontra mutatott rá, mérfölddel arrébb horgonyozva a Dunán felfelé, Zimony dombnyúlványa mögött. 'Azok osztrák monitorok – mondta –, és az az alacsony, fekete motoros hajó, amely a parthoz közel, keletre horgonyoz, egy angol ágyúnaszád. Múlt éjjel felopakodott a folyón, és megtorpedózott egy osztrák monitort. Azt vártuk, hogy a várost rögtön bombázzák. Az osztrákok általában Belgrádon állnak bosszút.' De eltelt egy nap, és semmi jel nem mutatkozott az ellenségtől, kivéve azt az egyet, amikor egy francia repülőgép felszállt a Száván túl. Akkor egy fehér gránát a fejünk fölött robbant szét, és később a kétfedeles gép leereszkedett kelet felé ismét, a fegyverek folytatták a tüzelést, mérföldekkel hátrafelé... 'A legutolsó alkalommal, amikor Belgrádot bombázták, már választ kaptak a nagy angol, francia és orosz hajóágyúktól, amelyekről nem tudták, hogy itt vannak. Zimonyt bombáztuk, és elhallgattattunk két osztrák löállást.' ”³⁴

Reed a következő nap is folytatta a szerb ütegek megtekintését, ahol sokféle nemzetiségű matrózt látott. Franciákat, oroszokat, briteket „...örizve a dunai utat az osztrák utánpótlást szállító hajóktól, amelyek Zimony fölött kötöttek ki, várva az alkalomra, hogy lecsúszanak túl a Dunán fegyverrel és lőszerrel a törökök számára.”³⁵ Valóban, a dunai útvonal kiemeltté vált, hiszen ebben az időben Törökország a központi hatalmakat támogatta, és február óta tartott a harc a Dardanellákon: a Gallipoli-félszigetet megtámadták az antant erői. Április 25-én pedig a félsziget több pontján az angol és francia seregek partraszállást kezdtek meg.³⁶ Németország számára, mivel tengeri úton már nem volt lehetséges, Törökország támogatása egyedül a Balkánon átvezető vízi úton lett volna elérhető.³⁷ Ebben a Belgrád és Viddin közötti 330 kilomé-

teres dunai folyamszakasz, valamint a zimonyi kikötő kulcsfontosságú szerepet játszott, innen indultak volna Törökországba a monitorok kíséretével a hadianyagszállítmányok. Az első szállítmány még december 24-én indult el, de a szerb parti tüzérségi erők megakadályozták. Március 30-án indult az újabb kísérlet, amely ismét kudarccal járt. A német hadvezetőség ezután már nem próbálkozott.³⁸

Reed pontosan leírta a Belgrádban levő szerb tüzérség vegyes felszereltségét is. „A szerb ütegek az ágyúk bizarr keverékéből álltak. Voltak ott régi tábori ágyúk, amelyeket Franciaországban Creusot készített az első Balkán-háborúra;³⁹ bronzcsövű ágyúk, amelyeket még Milán királynak⁴⁰ öntöttek a török háborúban, és mindenféle, régi ürméretű, az osztrák-német tábori ágyúkból zsákmányolt példányok, amelyeket a tüzérség Bécsben öntött a szultánnak, török írással díszítve, és egy új ágyú, amely Jüan Si-kaj rendelésére készült, és amelynek závarzata kínai írással volt díszítve.”⁴¹

Mivel a folyót – mindkét fél részéről – fényszórókkal éjjel is állandóan pásztázták, lehetetlen volt bármiféle mozgás, szállítás. Reed egy ilyen akciót is megörökített. „Egy éjszaka a nagy osztrák fényszóró hirtelen rávilágít a folyamra és városra. Elvakít. Szikrák pattognak és halnak el a folyó szigeteinek fáinak között, és hallhatjuk az éles puskatüzet ott, ahol az előőrsek fekszenek az iszapban, lábukkal a vízben – és egymást ölik meg a sötétben.”⁴² Majd egy másik akciót megemlítve, így folytatja: „Az egyik éjjel az angol ütegek feldördültek a város mögött, és a fejünk fölött füttyültek a lövedékeik, és visszanyomták az osztrák monitorokat, amelyek megpróbáltak a folyón lelopózni. Akkor a magaslatok láthatatlan lövegei vöröset köpködtek a Száván keresztül. Egy órán át súlyos lövedékek száguldottak végig az égen, felrobbanva mérföldekkel hátrébb, körülbelül ott, ahol a füstölgő angol fegyverek voltak – és megremegett a föld, ahol álltunk.”⁴³ Viszont ezeknek a monitorok által végzett éjjeli őrzőjáratoknak éppen az volt a céljuk, hogy a viszonttüzelés révén felvillanó tűz elárulja az elrejtett ütegek pontos helyét.

32 REED 1995, 341–342.

33 SZABÓ 2015, 6.

34 REED 1995, 342.

35 REED 1995, 342.

36 GALÁNTAI József: *Az első világháború*, Budapest, 1980, 264.

37 SZABÓ, 2015, 8., 10.

38 WULFF é. n., 47; CSONKARÉTI-BENCZÚR é. n., 66–67.

39 1912–13.

40 Milán Obrenović király (1868–1882)

41 REED 1995, 342–343. Jüan Si-kaj kínai tábornok, császári miniszter, később Kína elnöke, majd császára (1912–1916).

42 REED 1995, 343.

43 REED 1995, 343.

2. melléklet: Kilátás a Szávára és a Dunára a Kalimegdánról (A szerző felvétele).

Reed figyelmét nem kerülték el a szerb lövészárkok sem. Az egyik nap ezeket is a helyszínen vizsgálta meg. Belgrád külvárosa, végig a Száva mellett, az osztrák fegyverek célkeresztjében volt. Motoros csónakkal kellett mennie a Nagy Cigánysziget mögött. Ott látott egy széles, lapos fenékű teherhajót feketére festve, tüzelőnyílásokkal a puszkák számára kialakítva, ez volt a „Nebojszja” nevű. A kapitány elmondta, hogy „Januárban, egy sötét éjjel, teleraktuk katonákkal a hajót, és leúszattuk a folyón, így foglaltuk el ezt a szigetet.”⁴⁴ Reed adatát megerősíti osztrák–magyar részről Wulff Olaf altengernagy visszaemlékezése is annyiban, hogy „az ellenség csak a Belgrádból teljesen áttekinthető, általunk tehát tartathatatlan Cigánysziget megszállására és a vasúti töltés ágyúzására szorítkozott.”⁴⁵

Az elfoglalt Nagy Cigányszigeten a szerbek védőállásokat építettek ki. Reed látta, hogy a katonák itt ásták ki a lövészállásaikat, teljesen elborítva a sártól. „Sok lövészárkok a folyó szintje alatt volt, és víz volt benne... két nappal ezelőtt a folyó kiöntött, és az emberek derekáig ért.”⁴⁶ Megjegyzem, hogy a Cigánysziget fontos stratégiai szerepet kap az 1915. évi októberi ostromban, mert a német tartalékhadtestnek itt kellett átkelnie és a Száván partra szállnia.⁴⁷

44 REED 1995, 345.

45 WULFF é. n., 46.

46 REED 1995, 345.

47 SZABÓ 2015, 13.

Az a tudósításból nem derül ki, hogy hány napot töltött Reed és társa még a tavaszi Belgrádban. A következő, *Along the Battle-line (Végig tűzvonalban)* című fejezet elején megtudjuk, hogy elbúcsúztak a várostól. „Kocsijaink felvászorogtak az új zöldben és virágzó gyümölcsfák közt megbújó, villákkal teli dombra, és amikor visszaneztünk, még egyszer megpillantottuk Belgrádot, a Fehér Várost a hegyfokon és az osztrák folyópartot.”⁴⁸

De Belgrád ágyúkkal, mozsarakkal való bombázásának képe még visszaköszön egy alkalommal a műben. Reed és Boardman – további szerbiai átutazásuk során – hegedűn és kornetten játszó cigányoktól halott egy olyan balladát, amely a végítéletet idézte fel, és amelynek szövegrészletét Reed az *A Nation Exterminated (Egy megsemmisített nemzet)* című fejezetben közölte is.

Az énekben a szerb miniszterelnök, Nikola Pašić hűségese, Đurđina Duković asszony rémálmában látja a szörnyű pusztítást.

*Észak felé a föld remeg,
rengett a Szerémség, Bácska és Magyarország
és rettenetes sötétség
borult délen Belgrádra,
a Fehér Városra, mely a folyókon úszik.*

48 REED 1995, 349.

*Keresztben a gyász, villámok, kereszt
és mennydörgés követi,
lesújtja a házakat és a palotákat,
recsegnek a villák és szállodák
és Belgrád remek üzletei.
A Száva és a Duna felől
felszáll a morajló víz (sárkányok!)
dörgést és villámokat szórva
végig az egész Belgrádra, a Fehér Városra.
Romba dőlnek a házak és utcák,
tönkremennek a szállodák és paloták,
összetörnek a fás járdák,
lángolnak a bájos boltok,
összedőlnek a templomok és kápolnák.
Mindenütt gyerekvisítás és elesettek,
mindenütt idős nők és férfiak zokognak!
Mintha az utolsó, a szörnyű Végítélet Napja
sújtott volna le Belgrádra!⁴⁹*

A város számára ezek a megpróbáltatások azonban nem értek véget. A Potiorek-offenzívák kudarca után,

49 REED 1995, 362–363.

Németország nyomására, ismét napirendre került egy újabb Szerbia elleni támadás. Az 1915 nyarán kidolgozott tervben Szerbia megszállásának első lépése már Belgrád elfoglalása volt. Potiorek még 1914 decemberében az alábbi intelmet intézte leendő utódjának: „Ha Önnek kedve támadna még egyszer megtámadni Szerbiát, mindenképpen Belgrádnál kezdje.”⁵⁰ A Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia és Bulgária összehangolt támadásával tervezett feladat megvalósítása August von Mackensen német tábornagra várt, aki a város ostromát – a 3. osztrák–magyar hadsereggel – báró kövesházi Kövess Hermann tábornokra bízta, és október 7-én Belgrád utolsó XX. századi ostroma meg is kezdődött.

John Reed, az ismert amerikai újságíró és haditudósító ekkor már távol volt. Tudósításai számunkra azért érdekesek, mert a szerbek oldaláról nézve, személyes perspektívából, drámai módon mutatta be a város képét és annak lövetését. Könyve alapján pontos és érzékletes képet kaphatunk Belgrád 1915-ös ostromának előtörténetéről.

50 Idézi: SZABÓ 2015, 5.

Görgői katonái közt